

The activity of the bodies of preliminary investigation: organizational and legal basis

Rustam GIYASOV¹

Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 2023
Received in revised form
15 April 2023
Accepted 25 April 2023
Available online
15 May 2023

Keywords:

investigation,
law,
body,
state,
person,
activity,
crime.

ABSTRACT

Currently, the research work in the courts and law enforcement agencies is being carried out effectively. Based on it, this article reveals the legal status of the preliminary investigation bodies that have a special status in the system of law enforcement agencies, the directions of their activities, as well as the functional tasks of state bodies engaged in this activity are analyzed in detail on the basis of current legislation and scientific sources. The topic also describes judicial reforms aimed at further improving the investigative field of recent years on the basis of national legislative documents. The article also scientifically analyzes the issue of the legal status of the "investigator". This article also presents statistical and analytical data on the topic.

2181-1415/© 2023 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol4-iss3/S-pp325-331>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Дастлабки тергов органлари фаолияти: ташкилий- ҳуқуқий асослари

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

тергов,
қонун,
орган,
давлат,
шахс,
фаолият,
жиноят.

Бугунги кунда суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар соҳасига оид илмий тадқиқот ишлари самарали амалга оширилмоқда. Шундан келиб чиқиб, ушбу мақолада ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимида алоҳида мақомга эга бўлган дастлабки тергов органларининг ҳуқуқий мақоми, уларнинг фаолияти йўналишлари ҳамда ушбу фаолиятни амалга оширувчи давлат органларининг функционал вазифалари амалдаги қонунчилик ва илмий манбалар асосида атрофлича таҳлил қилинган. Шунингдек, мавзу доирасида сўнгги йилларда тергов соҳасини янада

¹ Head of the Department of the Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan. E-mail: rgiyasov1404@gmail.ru

такомиллаштиришга қаратилган суд-ҳуқуқ ислоҳотлари миллий қонунчилик ҳужжатлари асосида баён этилган. Мақолада “терговчи” нинг ҳуқуқий мақоми масаласи ҳам илмий таҳлил этилган. Ушбу мақолада мавзуга оид бўлган статистик-таҳлилий маълумотлар ҳам кўрсатиб ўтилган.

Деятельность органов предварительного следствия: организационно-правовые основы

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

расследование,
закон,
орган,
государство,
лицо,
деятельность,
преступление.

На сегодняшний день научно-исследовательские работы в сфере судов и правоохранительных органов ведутся эффективно. Исходя из этого, в данной статье раскрываются правовой статус органов предварительного следствия, имеющих особый статус в системе правоохранительных органов, направления их деятельности, а также функциональные задачи государственных органов, осуществляющих эту деятельность, подробно проанализированы на основе действующего законодательства и научных источников. Также в рамках темы описываются судебные реформы, направленные на дальнейшее совершенствование следственного поля последних лет на основе национальных законодательных документов. Также в статье научно анализируется вопрос о правовом статусе «следователя». В данной статье также представлены статистические и аналитические данные по теме.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда суд-ҳуқуқ соҳасида самарали ислоҳотлар мазмунида суд ва тергов органлари фаолияти бир мунча такомиллаштирилди. Бунда “Инсон қадри учун” деган эзгу ғояни тўлиқ рўёбга чиқариш, жиноятларни ўз вақтида фош этишни ташкил этиш тергов органларининг фаолиятини қонун устуворлигини ва қилмиш учун жазо муқаррарлигини таъминлаш тамойили асосида такомиллаштиришнинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Таъкидлаш лозимки, жиноят ишларини тергов қилиш фаолиятини халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибани инобатга олган ҳолда яхшилаш, қонун устуворлиги ва жавобгарликнинг муқаррарлиги принципларини рўёбга чиқариш, тергов органлари фаолиятини янада ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Истиқлол йиллардан бери шу кунга қадар тергов соҳаси ва тергов органлари фаолиятини тартибга солувчи мустаҳкам қонунчилик базаси яратилди.

Маълумот учун:

Бугунги кунга қадар тергов соҳасига оид **жами 25** га яқин норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган бўлса, шундан 1 таси кодекс, 2 таси қонун, 4 таси Президент ҳужжати, 5 таси ҳукумат қарорлари ва қолган 13 тасини бошқа қонунчилик ҳужжатлари ташкил қилади[1].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 ноябрдаги

“Суд-тергов фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2020 йил 10 августдаги “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ва 2022 йил 28 ноябрдаги “Жиноятларни тергов қилиш соҳасида малакали кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш тўғрисида”ги фармонлари шулар жумласидан.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида суд-тергов фаолиятини янада такомиллаштиришнинг қуйидаги асосий йўналишлари белгиланди:

- шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш, процессуал ҳаракатларнинг сифатини ошириш, жиноят процессида далилларни тўплаш ва мустаҳкамлаш, уларга баҳо бериш тизимини илғор хорижий тажрибада кенг қўлланиладиган исботлаш стандартларини инобатга олган ҳолда қайта кўриб чиқиш;

- ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг жиноятларни фош этиш борасидаги фаолиятини янги босқичга олиб чиқиш, содир этилган ҳар бир жиноят учун жавобгарликнинг муқаррарлигини ҳамда шахс, жамият ва давлатга етказилган зарар тўлиқ қопланишини таъминлаш;

- шахсга нисбатан қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллаш билан боғлиқ қилмишлар содир этилишининг олдини олиш бўйича самарали механизмларни жорий қилиш, шунингдек, бундай қилмишлар учун жавобгарликни кучайтириш;

- жиноят ишларини тергов қилиш жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш, суриштирув ва дастлабки тергов органларининг моддий-техника базасини янада мустаҳкамлаш ва кадрлар салоҳиятини ошириш;

- жиноятчиликнинг олдини олиш тизими самарадорлигини ошириш, шунингдек, жиноятларнинг келиб чиқиш сабаблари ва шарт-шароитларини ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этиш, фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш ва уларда қонунга итоатгўйлик руҳини шакллантириш механизмининг жорий қилиш[2].

Мазкур устувор йўналишлардан келиб чиқиб қайд этиш мумкинки, жиноятларни тез ва тўла очишда ҳамда соҳада инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини бевосита таъминлашда тергов органларини бугунги давр талабларига мослаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Шу ўринда, ушбу мақоламизда дастлабки тергов органлари, уларнинг ҳуқуқий мақоми ва функционал вазифаларини миллий қонунчилик нормалари асосида қуйидагича таҳлил қилиш мумкин.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг тегишли нормаларида дастлабки тергов органлари ва терговчининг ҳуқуқий мақоми атрофлича тартибга солинган.

Кодекснинг 35 ва 36-моддаларига кўра, Жиноят иши бўйича дастлабки терговни прокуратура, ички ишлар органларининг ва Давлат хавфсизлик хизматининг терговчилари олиб борадилар.

Терговчи: жиноят ишини қўзғатишга ва тугатишга, ишни қўзғатишни рад этишга; жиноятни содир этишда гумон қилинаётган шахсларни ушлаш ва сўроқ қилишга; ушбу Кодексда назарда тутилган тергов ҳаракатларини олиб боришга; шахсни ишда гумон қилинувчи тариқасида иштирок этиши учун жалб этиш тўғрисида

қарор қабул қилишга; шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок қилиш учун жалб этиш тўғрисида ва унга нисбатан эҳтиёт чорасини танлаш ҳақида қарор қабул қилишга, бундан қамоққа олиш ёки уй қамоғи мустасно; ўз юритувига қабул қилган ишлар бўйича тезкор-қидирув тадбирларини бажариш тўғрисида ёзма топшириқлар беришга; бошқа терговчи ва суриштирувчиларга айрим тергов ҳаракатларини юритиш тўғрисида топшириқ беришга; терговга қадар текширув ёки тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга шахсларни ушлаб туриш, мажбурий келтириш, қидириш тўғрисидаги қарорларнинг ижросини топширишга, улардан айрим тергов ҳаракатларини юритишда кўмаклашишни талаб қилишга; қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш, уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш тўғрисида илтимоснома беришга, шунингдек эҳтиёт чорасини ушбу Кодекснинг тегишли моддаларига мувофиқ бекор қилишга ёки ўзгартиришга; паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида илтимоснома беришга; айбланувчини лавозимидан четлаштириш тўғрисида, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақида илтимосномалар беришга, шунингдек мазкур процессуал мажбурлов чораларини ушбу Кодексда белгиланган тартибда бекор қилишга; мурдани эксгумация қилиш тўғрисида, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ҳақида илтимосномалар беришга, шунингдек мазкур чораларни ушбу Кодексда белгиланган тартибда бекор қилишга; амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида ёки жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома киритиш тўғрисида прокурорга тақдимнома киритишга ҳақлидир[3].

36-моддага кўра, терговчи прокурор рухсатини олиш қонунда назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, терговнинг йўналиши ва тергов ҳаракатларини юритишга оид барча қарорларни, мустақил равишда қабул қилади. Терговчи прокурорнинг шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш ҳақидаги, жиноятни тавсиф қилиш ва айблов ҳажми ҳақидаги, қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида илтимоснома қўзғатиш ҳақидаги, айбланувчини лавозимидан четлаштириш, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш тарзидаги процессуал мажбурлов чораларини қўллаш тўғрисидаги амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида ёки жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома киритиш тўғрисида прокурорга тақдимнома киритиш ҳақидаги ишни судга юбориш ёки ишни тугатиш ҳақидаги, тугалланган ишни қўшимча терговга қайтариш ҳақидаги кўрсатмаларига рози бўлмаса, ўз эътирозларини ёзма равишда баён қилган ҳолда ишни юқори турувчи прокурорга тақдим этишга ҳақлидир.

Ушбу нормада бундай ҳолларда қуйи турувчи прокурорнинг кўрсатмасини юқори турувчи прокурор ўз қарори билан ё бекор қилади ёки иш бўйича тергов юритишни бошқа терговчига топшириши белгиланган. Терговчининг ўз юритишидаги иш юзасидан қонунга мувофиқ берган ёзма топшириқлари ва чиқарган қарорлари барча корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан ижро этилиши мажбурийдир.

Шунингдек, кодекснинг 37-моддасида тергов бошқармаси, бўлими, бўлинмаси, гуруҳининг бошлиғи ва унинг ўринбосари ўз ваколатлари доирасида жиноятларни очиш ва уларнинг олдини олиш юзасидан терговчиларнинг ўз вақтида ҳаракат қилишини назорат этадилар, жиноят ишлари бўйича дастлабки терговни тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона олиб бориш чораларини кўриши белгиланган.

Тергов бошқармаси, бўлими, бўлинмаси, гуруҳининг бошлиғи ва унинг ўринбосари ишларни текшириб кўришга, шунингдек дастлабки тергов ўтказиш, шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок қилиш учун жалб этиш, жиноятни тавсиф қилиш ва айбловнинг ҳажми, ишнинг йўналишини белгилаш, айрим тергов ҳаракатларини ўтказиш ҳақида терговчига кўрсатмалар беришга, ишни бир терговчидан иккинчи терговчига олиб беришга, ишни тергов қилишни бир неча терговчига топширишга, шунингдек терговчи ваколатларидан фойдаланиб, дастлабки тергов олиб боришда қатнашишга ва дастлабки терговни шахсан ўзи олиб боришга ҳақлидир[4].

Дастлабки тергов органлари фаолиятига оид бошқа қонун ҳужжатлари ҳам мавжуд бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги ва “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонунлари шулар жумласидан.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунига кўра, жиноятлар юзасидан дастлабки тергов олиб бориш ва тезкор-қидирув фаолиятни, терговга қадар текширувни, суриштирувни, дастлабки терговни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш ҳамда уларнинг жиноятчиликка қарши кураш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш – прокуратура органлари ўз фаолиятини қуйидаги асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Шу билан бирга, тергови Давлат хавфсизлик хизмати ваколатига киритилган жиноят ишлари бўйича терговга қадар текширув ва дастлабки терговни ўтказиш, тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш – Давлат хавфсизлик хизматининг фаолияти йўналишларидан бири[6].

Ички ишлар органлари ҳам ўз навбатида жиноят ишлари бўйича суриштирув ҳамда дастлабки терговни ўтказиш фаолиятини амалга оширади.

Маълумот ўрнида:

“Дастлабки тергов” тушунчаси ва унинг ҳуқуқий тавсифига ҳам тўхталиб ўтсак. Дастлабки тергов – жиноят иши қўзғатилганидан кейин то уни судда кўриш учун тайинлашгача бўладиган жиноят процессининг босқичи. Дастлабки тергов терговчи ва прокурор томонидан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига қатъий риоя қилган ҳолда амалга ошириладиган, жиноят иши учун аҳамиятга эга бўлган фактик маълумотларни тўплаш, текшириш, қайд этиш ва баҳолаш фаолиятидир[5].

Ҳуқуқшунос олим М.Ҳ.Рустамбоевнинг фикрича, дастлабки тергов жиноятни ошкор қилиш усуллари ва шакллари, айбдорни жиноий жавобгарликка тортиш ва ишни судга тақдим этиш учун замин яратиш каби процессуал қоидаларни тартибга солувчи юридик нормаларни ўзида мужассамлаштирган жиноят-процессуал ҳуқуқининг мураккаб институти ҳисобланади. Бундан ташқари, ушбу институтнинг нормалари жиноят ишини тергов қилиш давомида жиноий ҳаракатнинг юз бермаганлигини аниқласа ёки қонунга мувофиқ асосларга кўра айбдорни жиноий жавобгарликдан озод қилиш тақозо этилган ҳолатларда жиноий ишни тугатиш тартибларини ҳам белгилаб беради[7].

Терговчи эса дастлабки тергов босқичида қонунийлик ва фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, жиноят содир этган ҳар бир шахснинг жазосиз қолмаслиги ва бирорта айбсиз шахснинг жиноий жавобгарликка тортилишига йўл қўйилмаслиги учун қонунни тўғри қўллашга масъул бўлган жиноят процессининг иштирокчисидир[8].

А.П.Гуляев томонидан терговчининг жиноят процессида амалга оширадиган қўйидаги функциялари санаб ўтилган: жиноят ҳақидаги ариза ва хабарларни кўриб чиқиш; иш ҳолатларини ўрганиш; жиноят содир этишда айблаш; фуқароларни жиноят содир этишда асоссиз айбланишнинг олдини олиш; жиноят натижасида етказилган моддий зарарни ундириш ва мулкни мусодара қилиш юзасидан ҳукмнинг ижросини таъминлаш; жиноят содир этилишига сабаб бўлган ҳолат-ларни бартараф этиш бўйича чоралар кўриш ва жиноятларнинг олдини олиш; турар жойи номаълум бўлган айбланувчиларга қидирув эълон қилиш; жиноят ишларини ҳал қилиш[9].

Дастлабки тергов органларининг жиноятларни очиш ва ва айбланувчини фош этишда тутган ўрни уларнинг жиноят процессида қандай процессуал функцияни бажаришига боғлиқ бўлади[10].

Процессуал адабиётларда бу масала юзасидан турли хил фикрлар билдирилган. Баъзи олимлар терговчининг фаолияти қораловчи(айбловчи)[11] мазмунида ва ҳатто бу билан далилларни тўплашда айблов томонга ён босиши[12] ҳақида фикрлар билдирилган. Бошқа олимларнинг фикрича, терговчининг фаолияти айблов, ҳимоя ва ишни ҳал қилиш функцияларини ўзида мужассамлайди[13].

Шундай қарашлар ҳам борки, унга асосан терговчининг фаолияти икки босқичга ажратилади: 1) ишда айбланувчи юзага келгунча терговчи жиноятни очади; 2) шахсга айблов эълон қилингандан сўнг бу шахсни фош этади ёки бир вақтнинг ўзида ҳам фош этади, ҳам ҳимоя қилади[14].

Миллий процессуалист олималаримиз З.Ф.Иноғомжонова ва Г.З.Тўлагановаларнинг фикрича, бу қарашлар терговнинг тўлиқ, ҳар томонлама ва холисона ўтказилиши тўғрисидаги бошланғич қоидаларини унутиб, терговчининг ўз характери бўйича ягона бўлган фаолиятини қисмларга ажратиб ташлайди[15].

Дастлабки тергов органларининг жиноятларни очиш ва ва айбланувчини фош этишда тутган ўрни уларнинг жиноят процессида қандай процессуал функцияни бажаришига боғлиқ бўлади. Процессуал адабиётларда бу масала юзасидан турли хил фикрлар билдирилган. Баъзи олимлар терговчининг фаолияти қораловчи(айбловчи) мазмунида ва ҳатто бу билан далилларни тўплашда айблов томонга ён босиши ҳақида фикрлар билдирилган. Бошқа олимларнинг фикрича, терговчининг фаолияти айблов, ҳимоя ва ишни ҳал қилиш функцияларини ўзида мужассамлайди. Шундай қарашлар ҳам борки, унга асосан терговчининг фаолияти икки босқичга ажратилади:

1) ишда айбланувчи юзага келгунча терговчи жиноятни очади; 2) шахсга айблов эълон қилингандан сўнг бу шахсни фош этади ёки бир вақтнинг ўзида ҳам фош этади ҳам ҳимоя қилади[16].

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, жиноятларни очиш ва тергов қилиш, айбдорларни тегишли тартибда жавобгарликка тортиш ҳамда соҳада инсон ҳуқуқ ва эркинликларини тўла рўёбга чиқаришда дастлабки тергов органлари фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асослари, яъни қонунчилик базаси ҳамда структуравий тузилишини янада такомиллаштириш долзарб аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Lex.uz нинг 30.04.23 йилги маълумотлари асосида берилмоқда.
2. <https://lex.uz/docs/4939467>
3. <https://lex.uz/docs/111460#253509>
4. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси // <https://lex.uz/docs/111460#253509>

5. <https://lex.uz/acts/3610935>
6. Ўзбекистон юридик энциклопедияси. Масъул муҳаррир Н. Тойчиев. - Т.: Адолат, 2009. – Б.242.
7. Rustamboyev M.H. Sud va huquqni muhofaza qilish organlari: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. -Т.: «Turon-Iqbol» nashriyoti, 2007. – В.252.
8. Иноғомжонова З.Ф. Тўлаганова Г.З. Жиноят процесси иштирокчилари. Ўқув қўлланма. /ю.ф.д. проф. М.Х. Рустамбоевнинг умумий таҳрири остида. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2007. –Б.45.
9. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе. -М.: 1981. –Б.23.
10. Салиев Ю. Раскрытие преступлений как уголовно- процессуальная функция. -Т.: 1991. –Б.31.
11. Журавлёв В.Г. Обвинение как уголовно процессуальная функция в уголовном и военно- уголовном процессе. -М.: 1950. -Б. 15.
12. Чельцов М.А. Система основных принципов уголовного процесса. -М.: 1946. -Б. 130.
13. Строгович М.С. Уголовное преследование в уголовном процессе. -М.: 1951, - Б.98; Курс уголовного процесса. -М.: 1958. –Б.127.
14. Строгович М.С.Курс уголовного процесса. -М.: 1958. -Б.127; Чельцов М.А. Уголовный процесс. М.: 1948. -Б.76.
15. Иноғомжонова З.Ф. Тўлаганова Г.З. Жиноят процесси иштирокчилари. Ўқув қўлланма. /ю.ф.д. проф. М.Х. Рустамбоевнинг умумий таҳрири остида. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2007. –Б.45.
16. Иноғомжонова З.Ф. Тўлаганова Г.З. Жиноят процесси иштирокчилари. Ўқув қўлланма. /ю.ф.д. проф. М.Х. Рустамбоевнинг умумий таҳрири остида. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2007. –Б.50.